

Т. В. Лоза

Луганський національний
університет ім. Т. Шевченка

ГОТОВНІСТЬ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Питання готовності старших підлітків до самостійного життя набуває все більшої актуальності. Результати нашої науково-дослідницької роботи свідчать, що сутність даного феномену полягає у сформованості соціальної компетентності, професійної готовності та готовності до сімейного життя. Особливої уваги у даному випадку вимагає питання соціально-педагогічної підтримки старших підлітків при підготовці до самостійного життя. Тому для забезпечення ефективності даного процесу в межах даного дослідження представлена розробка теоретичного підґрунтя та змістово-структурної моделі готовності старших підлітків до самостійного життя як необхідної передумови для розробки системи надання соціально-педагогічних послуг у даному контексті.

Ключові слова: старші підлітки, готовність, соціальна компетентність, самостійне життя, сімейне життя, професійна готовність.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства вимагає від особистості широкого кола знань, умінь і навичок для інтеграції в різні сфери суспільної життєдіяльності, адаптації до мінливих умов свого існування й саморозвитку особистості в цілому. Проте сьогодні як зовнішні, так і внутрішні умови виховного процесу не забезпечують сформованість зазначеного базису компетентностей, що призводить до неготовності особистості до самостійного життя. Таким чином, досягнувши старшого підліткового віку особистість постає на порозі дорослого життя і не знає, як забезпечити свій добробут, як знайти власне місце у сфері суспільних відносин, як здійснити професійний вибір і професійний розвиток, як будувати міжстатеві відносини та йти до створення власної сім'ї.

Аналіз актуальних досліджень свідчить про наявність фундаментальних наукових робіт щодо вивчення проблеми готовності старших підлітків до самостійного життя, їх особистісного та професійного самовизначення на цьому етапі. Арсенал зазначених наукових робіт включає напрацювання К. Абульханової-Славської, Л. Божович, Л. Виготського, І. Дубровіної, І. Кона, В. Мухіної, А. Прихожан, Н. Толстих та Л. Шипіциної. Узагальнюючи підходи зазначених дослідників ми виокремили основні складові готовності особистості до самостійного життя, що включають соціальну компетентність, професійну готовність і готовність до сімейного життя. Інтерпретація зазначеної структури

готовності особистості до самостійного життя потребує розгляду наукових підходів широкого кола дослідників у ході теоретичного пошуку.

Отже, **мета даної статті** – визначення концептуальних основ готовності старших підлітків до самостійного життя в межах соціально-педагогічної науки шляхом інтеграції наукових знань щодо даного феномену.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-теоретичного й методико-практичного матеріалу щодо питань готовності старших підлітків до самостійного життя, перш за все, акцентує увагу на самому процесі підготовки особистості до самостійного життєзабезпечення в різних сферах людської діяльності. Тому доцільно зазначити, що така підготовка передбачає трансформацію соціального досвіду дитини у баченні себе та власної життєдіяльності крізь призму засвоєння знань, умінь і навичок як фундаментальних основ готовності до самостійного життя.

Ми вважаємо, що готовність до самостійного життя – це передумова успішної соціалізації особистості в цілому як процесу взаємодії людини й соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду та самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість.

Виходячи з цього, готовність до самостійного життя є багатограним поняттям, що виражає особистісні характеристики людини, які базуються на наявності мотивів, знань, умінь і навичок для самостійного існування, саморозвитку та соціалізації. Подальше поглиблення в зазначену тематику сприяло виокремленню таких структурних компонентів даного феномену:

- мотиваційний – сукупність мотивів, що адекватні цілям досягнення самостійності в задоволенні своїх потреб та інтеграції в соціум;
- когнітивний – сукупність знань, що необхідні для самостійного вирішення поточних проблем, здійснення самостійного вибору в житті, забезпечення свого функціонування в різних сферах життєдіяльності;
- операційний – сукупність умінь і навичок, застосування яких сприяє незалежному життєзабезпеченню й реалізації суспільних ролей.

Необхідність здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей старшого підліткового віку обґрунтована важливістю засвоєння основ соціальної компетентності, формування підґрунтя для побудови власного сімейного життя й освоєння професії. Тому для подальшого розвитку нашої наукової концепції необхідно деталізувати дефініції соціальної компетентності, професійної готовності та готовності до сімейного життя.

Розпочинаючи визначення категорії «соціальна компетентність», слід звернути увагу на те, що «компетентність» визначається як «психосоціальна якість, що означає силу і впевненість, джерелом яких є відчуття власної корисності та успішності. Компетентність сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням» [10, 434]. Поняття компетентності об'єднує здібності, досвід, знання і цінності у процесі виховання, навчання та інтеграції у простір соціальних відносин, особистісної інтеграції та спілкування [5, 168]. Формування компетентностей, що необхідні для самостійного життя, об'єднує систему ціннісних ставлень до правових норм, власного здоров'я, ставлення до себе й до інших, до своїх обов'язків, до прекрасного, до власного фізичного розвитку, а також моральне ставлення до дійсності [8, 86].

Соціальна компетентність розглядається науковцями як:

- сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок та способів діяльності), що необхідні для продуктивної взаємодії з чим-небудь чи ким-небудь (Л. Гієнко);
- здатність адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі наявних знань та вміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації, будувати свою поведінку для досягнення балансу між власними потребами й очікуваннями, сенсом життя та вимогами соціальної дійсності (А. Мудрик);
- комплекс когнітивних здібностей особистості, спрямованих на пізнання партнерів спілкування та психологічних особливостей комунікації (Л. Лепіхова);
- система психологічних властивостей і рис, які необхідні для адекватного прояву соціального життя людини в сучасному суспільстві (Л. Сохань);
- інтегральний показник особистісного розвитку, фактор самоактуалізації, що стимулює самореалізацію особистості (С. Архипова);
- відображення рівня розвитку комунікативних якостей особистості, вміння попереджати й вирішувати конфлікти (Т. Коновалова);
- єдність соціального інтелекту та психологічної гнучкості (А. Бодальов).

Соціальна компетентність як складне інтегративне утворення «проявляється в готовності особистості орієнтуватись у соціальному просторі, використовуючи соціальні вміння й навички, досягати особистих соціально-значимих цілей у соціальній взаємодії і постійно підтримувати соціально-прийнятні відносини з іншими людьми в повсякденному житті» [3, 10]. Завдяки цьому, соціальна компетентність «інтегрує соціальний досвід особистості на даному віковому етапі, когнітивні, морально-ціннісні,

особистісні якості, що дозволяють реалізувати активну життєву позицію, приймаючи на себе відповідальність за свою діяльність» [9, 15] та «вимагає усвідомлення необхідності прийняття норм конкретного соціуму, визначення найбільш ефективних способів діяльності та варіантів поведінки» [7, 16].

Результати наукових досліджень свідчать, що соціальна компетентність проявляється в самостійності особистості, впевненості в собі, усвідомленні своїх обов'язків, організованості, вмінні спілкуватися, наявності інтересу до соціального життя та відповідних захоплень, володінні сучасними технологіями. За умови сформованості соціальної компетентності в підлітковому віці особистість здатна включитися у специфічну для даного віку діяльність з розв'язання суспільних завдань, виконувати обов'язки, виявляти ініціативу, проявляти відповідальність, що характеризується відповідним рівнем самостійності й усвідомленості; виявляти такий рівень психічної активності, який би сприяв становленню соціально значимих рис особистості та отриманню результатів, значимих для себе і для інших.

Узагальнюючи зазначені наукові підходи, ми визначаємо соціальну компетентність як інтегральний показник сформованості знань, умінь і навичок, наявності соціального досвіду та розвитку соціального інтелекту, що проявляється у здатності особистості до повноцінного функціонування в умовах соціуму.

Для визначення сутності поняття «професійна готовність», що є наступною складовою готовності старших підлітків до самостійного життя, слід розглянути наукові розвідки з проблем соціальної, психологічної, життєвої, побутової та педагогічної готовності, що отримали широке висвітлення в теорії педагогіки і психології. Узагальнення наукових положень В. Дорохіна, А. Капської, Л. Кондрашової, С. Максименко, С. Ніколенко та О. Пелех щодо поняття «готовність» можна інтерпретувати як активно-діяльнісний стан особистості, установку на певну поведінку, мобілізацію сил на виконання завдання, що передбачає наявність плану дій та наміру максимально використати свої знання та досвід. При цьому структура готовності відображається через сукупність інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових сторін психіки людини в їх співвідношенні з зовнішніми умовами й майбутніми задачами.

Професійна готовність визначається науковцями як поєднання моральної та психологічної складових особистісного потенціалу (Л. Кондрашова), як єдність загальних і спеціально-професійних знань та умінь, що зумовлюють здатність успішно виконувати конкретну професійну діяльність (С. Єлканов); як потенційна готовність вирішувати фахові завдання

зі знанням справи (І. Зязюн); як організована система накопиченої інформації, яка може постачати індивіда можливістю ефективно виконувати свої функції (А. Деркач); як здатність у потрібний момент активізувати свої потенційні можливості і, спираючись на набуті знання та досвід, приймати самостійні рішення в конкретній ситуації відповідно до кінцевої мети діяльності (К. Дурай-Новакова); як сукупність переконань, поглядів, відносин, мотивів, відчуттів, вольових та інтелектуальних якостей, знань, умінь і навичок (М. Дьяченко).

Погляди дослідників щодо визначення сутності професійної готовності традиційно поділяються на два напрями: функціональний та особистісний. Прихильники функціонального підходу розглядають професійну готовність як психологічний стан, що забезпечує успішне функціонування особистості у професійній сфері. При цьому, професійна готовність відбиває цілісний стан особистості, що включає не тільки наявність здібностей та якостей, необхідних у майбутній діяльності, але й відношення до неї, що виявляється в потребах, бажаннях і мотивах. Так, за визначенням Л. Мардахаєва, професійна готовність – це суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною й підготовленою до виконання певної професійної діяльності і прагне її виконувати. Д. Узнадзе визначає професійну готовність як психічний стан суб'єкта, направлений на виконання певної дії, обумовленої необхідністю задоволення наявної потреби й характеризується поведінкою особистості.

Розуміння професійної готовності через призму особистісного підходу передбачає її трактування як інтегрального особистісного утворення, що забезпечує ефективну професійну діяльність особистості. Таким чином, професійна готовність обумовлює вдосконалення психічних процесів, станів і якостей особистості, необхідних для ефективної діяльності [4, 163–164]. Важливим є визначення даного феномену у працях Л. Рибалко як особистісного інтегрованого новоутворення в мисленні, свідомості, самосвідомості та якостях особистості (інтелектуальних, психічних, фізичних тощо), які забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності. С. Чистякова, у свою чергу, трактує професійну готовність як стійку цілісну систему професійно важливих якостей особистості (позитивне відношення до обраної професійної діяльності та наявність необхідних знань, умінь і навичок).

Для підведення підсумків щодо визначення сутності поняття «професійна готовність», доцільно розглянути її компоненти, що визначені В. Сластьоніним: психологічна готовність – сформованість певного ступеня спрямованості на професійну діяльність; практична готовність – наявність умінь і навичок, що необхідні для освоєння професії; науково-методична готовність – передбачає володіння повним обсягом суспільно-політичних,

психолого-педагогічних і спеціальних знань, необхідних для професійної діяльності; фізична готовність – відповідність стану здоров'я та фізичного розвитку вимогам професійної діяльності і професійної працездатності; психофізіологічна готовність – наявність відповідних передумов для професійної діяльності й оволодіння спеціальними професійно-значимими рисами особистості [11, 46].

Отже, професійна готовність – це вираження цілісності особистості у відношенні до професійної діяльності, що базується на сформованості особистісних якостей, знань, умінь, навичок і відповідної мотивації до здійснення усвідомленого професійного вибору, професійної підготовки та професійної діяльності.

Продовжуючи розгляд складових готовності старших підлітків до самостійного життя, дамо трактування поняттю «готовність до сімейного життя». Доцільним у цьому сенсі є розгляд структури готовності особистості до сімейного життя, що запропонована Л. Шнейдер та включає: формування стійкого морального комплексу: готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків щодо свого партнера та майбутніх дітей; готовність до міжособистісного спілкування і співпраці; готовність до самопожертви заради партнера; наявність рис, пов'язаних із проникненням у внутрішній світ людини (емпатійний комплекс); висока естетична культура почуттів і поведінки особистості; уміння розв'язувати конфлікти конструктивним способом, здатність до саморегуляції власної психіки й поведінки [12, 118–119].

Наукова концепція І. Гребеннікова відображає міждисциплінарний підхід у даному питанні та містить такі структурні елементи готовності до шлюбно-сімейних відносин, як загальносоціальна, етична, психологічна, педагогічна, правова, господарсько-економічна готовність, а також фізіолого-гігієнічний та естетичний компоненти [2, 132].

Інший підхід до розуміння сутності й структури готовності особистості до сімейного життя пропонує С. Анісютіна, відносячи до даного феномену такі компоненти: когнітивна готовність – знання правових основ сімейних стосунків, соціальних і моральних норм взаємовідносин статей; мотиваційна готовність – бажання мати сім'ю та дітей, готовність брати на себе відповідальність за себе і членів своєї сім'ї; емоційна готовність – емоційно-позитивний досвід міжособистісної взаємодії, відчуття підготовленості до вирішення життєвих завдань; комунікативна готовність – уміння продуктивно спілкуватися, конструктивно розв'язувати проблеми, що виникають при взаємодії, емпатійність і толерантність; діяльнісна готовність – сформовані навички асертивної поведінки, ефективна поведінка в конфлікті [1, 85].

Важливим є також дослідження І. Зудініної, за результатами якого готовність до сімейного життя передбачає єдність когнітивного, мотиваційного, операційного, поведінкового й емоційного компонентів. Таким чином, готовність до сімейного життя передбачає наявність провідних мотивів у виборі шлюбного партнера як життєвої цінності та стимулу поведінки; сформованість системи знань про призначення шлюбу, його ролі в суспільстві та в житті конкретної особистості, про особливості шлюбних відносин; уявлення про систему обов'язків стосовно майбутнього партнера та виконання сімейних функцій; системи практичних умінь, пов'язаних зі спілкуванням з урахуванням гендерних відмінностей; наявність емпатійних здатностей, що виражаються в усвідомленні значущості іншої людини, а також особливостей поведінки особистості в конфліктних ситуаціях [6, 16].

Таким чином, визначимо готовність до самостійного життя як комплексне особистісне утворення, що відображає рівень засвоєння соціального досвіду в межах соціальних, психологічних, педагогічних, правових, економічних та етичних знань, умінь і навичок щодо побудови міжособистісних відносин, а також наявність позитивної установки та мотивації на розвиток подружніх відносин з особами протилежної статі на основі усвідомлення системи соціальних і сімейних ролей.

Соціально-педагогічна підтримка старших підлітків передбачає розвиток соціальної компетентності, професійної готовності й готовності до сімейного життя як стійкого комплексу. Організація соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі підготовки до самостійного життя включає такі компоненти:

а) мета – створення умов для розвитку соціальної компетентності, професійної готовності й готовності до сімейного життя;

б) підходи: особистісно-орієнтований, суб'єктний, діалогічний;

в) етапи: діагностичний, комплексного супроводу, аналізу прогнозованих результатів;

г) педагогічні умови: суб'єкт-суб'єктна основа діалогічної взаємодії, яка забезпечується системою педагогічного впливу; включення старших підлітків у особистісно-орієнтовані педагогічні ситуації, які актуалізують особистісні функції; орієнтація фахівця системи супроводу на створення таких умов, в яких підліток зможе піднятися на оптимальний для нього рівень розвитку; орієнтація в процесі супроводу на роботу із ціннісно-сміисловою сферою особистості; здійснення педагогами організації цілеспрямованого осмислення й оцінки підлітками соціальних значень тих чи інших явищ, процесів і об'єктів навколишньої дійсності й формування їх особистісних смислів;

д) функції: профілактична; інформаційна; діагностична; особистісно-розвиваюча; соціально-навчальна.

Результатом нашого дослідження є визначення сутності зазначених складових готовності старших підлітків до самостійного життя. Основні показники сформованості зазначених складових можна узагальнити у вигляді таблиці (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Змістово-структурна модель готовності старших підлітків до самостійного життя

Складові	Показники
Соціальна компетентність	1) наявність стійких проявів самостійності у вирішенні поточних питань, прагнення власноручно здійснювати вибір; 2) чітке усвідомлення своїх обов'язків, організованість і впевненість у собі при здійсненні певної діяльності; 3) розвинена комунікативність особистості; адекватне відношення до теперішнього, минулого й майбутнього; ефективність участі у процесі спілкування; 4) постійність прояву інтересу до суспільного життя, його пізнання та прийняття участі в ньому
Професійна готовність	1) наявність мотивації до самореалізації у професійній сфері, до здійснення свідомого професійного вибору й освоєння професії; 2) наявність знань, умінь та навичок для здійснення свідомого професійного вибору та досягнення необхідного рівня компетентності; 3) систематичність проявів автономності в ході вирішення питань професійної підготовки та виробничої діяльності; 4) наявність самоусвідомлення й позитивного емоційного відношення до процесу професійного становлення
Готовність до сімейного життя	1) наявність позитивної мотивації до самореалізації при виконанні суспільних ролей та побудові шлюбно-сімейних відносин; 2) наявність знань, умінь і навичок для досягнення успіхів при побудові сімейних відносин, підтримці функціонування сімейного господарства, виконанні відповідних обов'язків; 3) усвідомлення важливості дотримання етичних вимог у питаннях міжстатевого спілкування, сімейнорольової поведінки та конструктивного вирішення конфліктів; 4) наявність позитивного емоційного відношення до процесів побудови міжстатевих відносин, народження та виховання дітей, організації побуту

Зазначена змістово-структурна модель готовності старших підлітків до самостійного життя повинна стати фундаментом для розвитку системи соціально-педагогічної підтримки особистості при підготовці до самостійного життя за рахунок розробки системи послуг у відповідності до визначених показників.

Висновки. Сучасні суспільні норми містять чимало вимог до старших підлітків відносно їх готовності до самостійного життя. Для повноцінного самозабезпечення особистість повинна мати соціальну компетентність, професійну готовність і готовність до сімейного життя. Саме від рівня сформованості зазначених критеріїв залежить якість життя особистості: відносини із соціальним середовищем, збереження фізичного та психологічного здоров'я, успішність у навчанні та професійній самореалізації, побудова сімейних стосунків, захист своїх прав тощо. У зв'язку з цим зростає актуальність соціально-педагогічної підтримки старших підлітків при підготовці до самостійного життя, що надасть можливості для повноцінної самореалізації особистості в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисютина С. А. Педагогическое сопровождение формирования готовности подростков к семейной жизни : дис. ... канд. пед. наук / С. А. Анисютина. – Ярославль, 2011. – 169 с.
2. Гребенников И. В. Основы семейной жизни / И. В. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
3. Дичина Н. Ю. Деятельность социального педагога как фактор становления социальной компетентности подростка : дис. ... канд. пед. наук / Н. Ю. Дичина. – Иркутск, 2005. – С.16.
4. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : БГУ, 1976. – 176 с.
5. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : науково-методичний посібник / за ред. І. Єрмакова. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.
6. Зудилина И. Ю. Формирование психологической готовности студентов к брачным отношениям : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / И. Ю. Зудилина. – Самара, 2008. – С. 25.
7. Калинина Н. В. Психологические аспекты развития социальной компетентности школьников / Калинина Н. В., Лукьянова М. И. – Ульяновск, 2003. – 207 с.
8. Канішевська Л. В. Формування життєвої компетентності підлітків шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Нові технології навчання. – 2006. – № 44. – С. 86–91.
9. Кондратова Т. С. Педагогическое сопровождение развития социальной компетентности подростков как средство профилактики девиантного поведения в школе : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. С. Кондратова. – Майкоп, 2009. – С. 11.
10. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські обриси / Н. М. Лавриченко. – К. : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
11. Слостенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин. – М. : Просвещение, 1976. – 160 с.
12. Шнейдер Л. Б. Основы семейной психологии : учеб.-метод.пособие / Л. Б. Шнейдер. – М. : МПСИ, 2003. – 927 с.

РЕЗЮМЕ

Т. В. Лоза. Готовность старших подростков к самостоятельной жизни как социально-педагогическая проблема.

Вопрос готовности старших подростков к самостоятельной жизни приобретает все большую актуальность. Результаты нашей научно-

исследовательской работы свидетельствуют, что сущность данного феномена заключается в сформированности социальной компетентности, профессиональной готовности и готовности к семейной жизни. Особого внимания в данном случае требует вопрос социально-педагогической поддержки старших подростков при подготовке к самостоятельной жизни. Поэтому для обеспечения эффективности этого процесса в рамках данного исследования предоставлена разработка теоретической основы и содержательно-структурной модели готовности старших подростков к самостоятельной жизни как необходимой предпосылки для разработки системы предоставления социально-педагогических услуг в данном контексте.

Ключевые слова: *старшие подростки, готовность, социальная компетентность, самостоятельная жизнь, семейная жизнь, профессиональная готовность.*

SUMMARY

T. Loza. *Older teens' readiness to independent life as social and pedagogical problem.*

The question of older teens' readiness to adult life is becoming more and more important. The results of our research show that the nature of this phenomenon is the formation of social competence, professional preparedness and readiness for family life. The level of these characteristics depends on the quality of individuals' life in the future: the relationship with the social environment, maintaining physical and psychological health, achievement in education and professional fulfillment, effectiveness of family relationships, protecting their rights and so on.

The chief purpose of this article is the determination of conceptual frameworks of readiness of older teens to independent living within the social-science teaching through the integration of scientific knowledge concerning this phenomenon.

In this regard, the relevance of social and educational support for older teens in preparation for independent living is getting more and more of community attention. It will increase the efficiency of the process and provide valuable opportunities for self-realization and self-identity as a whole. It is therefore advisable to note that this training involves the transformation of the child's social experience and is an interpretation of knowledge and skills as the fundamental basis of readiness to independent living.

We know exactly that readiness to independent living is the precondition for successful socialization in general as a process of human interaction and social environment that provides for its inclusion in the system of social relations. It is the precondition for assimilation of social experience and self-reproduction of the relationship, during which he formed a unique, inimitable personality.

The readiness to independent life is a concept that expresses the personality characteristics that based on the presence of motives, knowledge and skills for self-existence, self-development and socialization.

The issue of social and educational support for older teens in preparation for independent living is getting a particular note in this case. Increasing of this process' effectiveness requires the theoretical basis for the development of content-structural model of older teens' readiness to adult life. In this context, it will be a prerequisite for the development of social and educational services system.

Key words: *older teens, readiness, social competence, independent living, family life, professional readiness.*